

VILCSEK BÉLA

Önérték és értékmentés

Sipos Lajos: Modernitások, alkotók, párbeszédok;

Berda József

VILCSEK BÉLA (1956) Budapest

A (poszt)modern irodalomtudománynak három fő ága, területe van: irodalomelmélet, irodalomtörténet és filológia. A (poszt)modern irodalomtudomány története a periodikus változás története: hol egyik vagy másik ága, területe kerül előtérbe, hol egyik vagy másik ága, területe szorul háttérbe. A (poszt)modern irodalomtudományi gondolkodásban a múlt század hatvanas–hetvenes éveitől, körülbelül a konstanzi iskola fellépésétől kezdődően általánosan elfogadott nézet, hogy az irodalmi folyamat és műalkotás történeti elsajátítása, az irodalom történeti vizsgálata a 20. századra válságba került. Ennek a nézetnek az elterjedésével párhuzamosan, mintegy ellenhatásként megszapornodnak és a hetvenes–nyolcvanas évekre már–már nyomasztó túlsúlyba kerülnek a legkülönbélebb, egymással versengő irodalomelméleti-interpretációs irányzatok-iskolák. A kilencvenes évekre, az éles szembenállás továbbélése mellett, mind határozottabban fogalmazódik meg az irodalom elméleti és történeti megközelítése között valamifajta egymást kiegészítő-termékenyítő kapcsolat megteremtésének az igénye, továbbra is elmarad azonban a mindkét irodalomszemléleti mód és vizsgálati módszer alapját, kiindulópontját jelentő filológia és azon belül különösen a textológia, a szövegkritika szerepének tisztázása. Mára nyilvánvalóvá vált, ha nehezen teljesíthető is, az elvárás: ha az irodalomtudomány komolyan gondolja paradigmaticus vágyai megvalósítását, célt csak akkor érhet, ha megteremti részterületei – irodalomelmélet és irodalomtörténet, kritika és műértelmezés, filológia és textológia – összhangját. Tetszik, nem tetszik, tudomásul kell venni: a 21. század irodalomtudósának egyszerre kell elméleti vértettséggel, történeti felkészültséggel, az interpretációs stratégiák iránti fogékonysággal s a szövegkeletkezés és szövegkezelés módszertanában való jártassággal bírnia.

A honi könyvkiadás történései ugyan időnként kiszámíthatatlanok, mégis jelképes értelmű az az egybeesés, hogy Sipos Lajosnak a 2016-os Ünnepi Könyvhéten, más-más kiadónál, de egyszerre jelent meg két kötete. Az egyik, a *Modernitások, alkotók, párbeszédok* az elmúlt évtizedekben készített tanulmányaiból és kritikáiból készített válogatás, megszámlálhatatlanul sok lábjegyzettel, könyvészeti adattal és több mint húszoldalas névmutatóval kiegészítve, amelyet a szombathelyi Savaria University Press adott ki. A másik a *Berda József* című úgynevezett kritikai pályarajz, szintén vagy félezer lábjegyzettel, adattárral, fényképpel és CD-filmmelléklettel ellátva, amely a budapesti Cédrus Alapítvány és a Napkút Kiadó gondozásában jelent meg. A két kötet önmagában és együttesen egy irodalmár-élet(mű) csúcsteljesítményei, egy irodalmár-élet(mű) megkoronázásai.

Horváth Jánost, a századelő magyar irodalomtudományi gondolkodásának kiemelkedő alakját 1922-ben saját történeti kutatásainak elméleti felismerései arra készítetik, hogy 1908-as, mindössze egy főreáliskolai évkönyvben közzétett vázlatát (*Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*) aranyában módosított, átdolgozott formában újolag megjelenítse, mert arról, úgymond, „akkor nem vették észre, hogy szintézis”. Szintéziskísérletének elvi indokául pedig a következőket jelöli meg: „Az utóbbi félszázad tömérdek részletadalékkal gyarapította irodalomismeretünket, de egységbe foglalásukról, az irodalomtörténeti szintézisről csaknem egészen megfeledkezett... Egyformán *irodalomtörténeti* feladat ez mind, s csak önkényesen állítható szembe egymással az összes feladat két (talán szélsőnek tekintett) eleme, részlete, melyek között pedig lényegbeli ellentét nem lehet, hiszen szükségképpen kiegészítői egymásnak, s magukra hagyva egyaránt csonkák, félkezűek” (*Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei*).

Sipos Lajos könyvei a Horváth János-i szintéziselv megvalósításának kiváló példái napjaink irodalomértésében. Láthatóan szándékoltan azok. A tanulmánykötetében szereplő egyik legfrissebb írás, az irodalomtörténet- és tanárkolléga, Gintli Tibor ugyancsak válogatott értelmezéseket tartalmazó gyűjteményéről írott recenziójának zárásaként ezt mondja 2015-ben: „az irodalom fogalma a késő modernitásban és a posztmodern korban többször változott. Még többször a kelet-közép-európai

államokban, amelyek nemcsak gazdasági és politikai rendszerüket nem maguk választották meg, hanem sokszor majdnem csak a kultúrájukban éltek, akár csak a lengyelek a 19. században. Ebben a történelem által kikényszerített helyzetben az avantgárd korszakban indult költők és írók, például Ilyés Gyula, Déry Tibor, Balázs Béla, Radnóti Miklós vagy a 19. századi hagyományt folytathatóknak vélt Herczeg Ferenc, a most sokat emlegetett Tormay Cécile, 1948 után Nagy László, Sarkadi Imre, Sánta Ferenc ön- és közéleti értékkel rendelkezett. Az utókor azonban az alkotók önértéke szerint ítélni csak. Az önérték megállapítása azonban nem kerülhet semmiféle pillanatnyi ötlet vagy megfontolás befolyása alá. Nem játszhat ebben szerepet sem az irodalom mai interpretációja, sem bármilyen (visszafelé) aktuálisnak minősített valamikori szempont. Nem lehet a késő modernitás magyar irodalmát megítélni egyetlen (inkább virtuális, mint valóságos) írócsoporthoz tartozás vagy nem tartozás szerint. S ugyanennyire nem lehet értékszempontot tulajdonítani korábbi interpretációknak sem. Egyetlen szakszerű megoldás létezik. Az, amit ebben a kötetben megtapasztalhat az olvasó. Meg kell keresni a legfontosabb szerzők műveiben, az alkotások narratív struktúrájában a mai értékfogalmak szerint értelmezhető mozzanatokat. Nem lehet kétségbe vonni meghatározó életműveket. Viszont értelmezni kell a fősodorból kiszorult szerzőket, s mindent meg kell tenni azért, hogy visszakapják az őket megillető helyet a magyar irodalomban” (*Szerzők, művek, értelmezések*).

Máris a lényeghez érkeztünk. Egy évtizedek során kiérlelt kutatói meggyőződés sarokpontjaihoz. A kettős kutatói vezérlőelv, nem lehet kétséges, az önérték és az értékmentés. Minden ideológiai-politikai, esztétikai-szakmai előítéllettel vagy elfogultsággal szemben és azoktól teljességgel mentesen. A kettős és kizárólagos cél tehát: Babits Mihály önértékének megóvása és Berda József önértékének megmentése. Annak a mindennek előtt és mindennek ellenében követett elvnek az érvényesítése, amelyet a szerző a Lengyel András sajtótörténeti tanulmányairól írott, ugyancsak 2015-ös recenziójának összegezéséeként a legtömörebben így foglal össze: „Ez a tanulmány (és az egész könyv) pedig megerősít egy ma feledésbe menni látszó gondolatot. Azt nevezetesen, hogy a műveknek ugyan valóban önértékük van, az önérték azonban csak akkor értelmezhető igazán, ha az interpretációra vállalkozó ismeri az adott szerző teljes életművét” (*Irodalmi kontextus, történelmi analízis, média-hermeneutika*).

Sipos Lajos a késő modernitást és a posztmodern két egymásba átérő periódusnak tételezi. A modernitás különböző formáira úgy tekint, mint amelyek egymással ideologikusan és a poétikai gondolkodás szempontjából is párbeszédben voltak és vannak. Felfogásában ennek a párbeszéd jellegű folyamatnak normál körülmények között nincs és nem is lehet se nyertese, se vesztese. Összetevői egyszerűen egymás mellett vannak, egymásba kapcsolódnak. Kölcsönösen megtermékenyítik egymást anélkül, hogy bármelyikük is feladná alapfogalmait, az irodalomról vallott felfogását. Egy korszakban így többféle irodalomfogalom létezhet, amelyeket – későbbi szemléleti pozícióból – párbeszédbe lehet hozni. Egyet nem lehet: az egyiket kiemelni, a többi félretolni. Lehet a kánonképzést finomítani, de irodalmi-esztétikai-poétikai szempontból nem lehet indokolatlanul és erőszakkal beemelni a kánonba bármit is, aminek bizonytalan és ideologikus relevanciája látszik csak lenni. *Weöres Sándor pályakezdése és az irodalomfogalom változása* címmel 2013-ban írott tanulmányában a szerző ebből a szempontból tartja különösen érdekesnek – Weöresnek a húszas évek végén és a harmincas évek elején Babitsnak küldött levelei, valamint az *Egybegyűjtött műfordítások* anyagának összeállítása során szerzett személyes tapasztalatai alapján – a *Három veréb hat szemmel* és a *Psyché* példáját. Az előbbiben az ifjú költő felkutatta és felmutatta a maga irodalomfogalmának előzményeit; olyan darabokat szedett elő a régi irodalomból, amelyek időközben peremhelyzetbe vagy azon kívülre kerültek. Az utóbbiban pedig konstruált egy magának mindenben megfelelő poétikát, szemantikát és grammatikát. Ezekből a szövegekből azonban össze lehet állítani egy olyan műsort is, ami a romantika képviseleti fogalmával is leírható. Vagy egy másik, hasonlóan szemléletes példa. Egy több mint húszoldalas – ugyancsak eredeti dokumentumokkal illusztrált – dolgozat bizonyítja, hogy a Magyar Szemle és a Napkelet indulásakor milyen ambíciók találkoztak. Hogyan őrizte meg Babits a maga irodalomfogalmát, kantianus erkölcsfogalmát, miközben a társas érintkezésben folytatta a hagyományos kapcsolatépítést (*Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizációra: a Napkelet és a Magyar Szemle*).

A tanulmánykötet egészen ritka módon külön fejezetet szentel a magyar irodalom történetében a legkülönfélébb korszakokban született önéletírásoknak (Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezete*,

Gyergyai Albert *Anyám meg a falum, A falutól a városig és A várostól a viláig*, illetve a Tamási testvérek, Áron és Gáspár *Szülőföldem és A vadon nőtt gyöngyvirág* című munkájának). Mindenekelőtt azt kívánja dokumentálni, miként konstruálódik meg a tények ismerete híján egy bármilyen portré, ha a „vak megszokás” lezárja a gondolkodás elől az utat. Nagy körültekintéssel bizonyítja, hogy az irodalom nemcsak szó és hang, hanem nagyon bonyolult áttételeken át egyszerre fikcionális, imaginárius és referencializálható rétegek együttese (*Az autobiografikus emlékezet határai*). Nem árt tudni azonban, hogy az e fejezetben szereplő értelmezések minden megállapítását ezúttal is bőszeges adattár, több évtizedes oktatói és kutatói tapasztalat és többek között egy egész monográfia (SIPÓS Lajos, *Tamási Áron*, Elektra Kiadóház, Budapest, 2006) hitelesíti.

1945 előtt voltak, akik az „ezeréves határok” visszaállításában gondolkodtak, mások a munkásság nemzetközi összefogásától várták a nemzeti ellentétek elhárítását, s akadtak olyanok is, akik közömbösek maradtak a világháborút lezáró diktátummal kapcsolatban. 1945-ben politikai puccsal és terrorral uralomra jutottak azok a személyek (Rákosi Mátyás, Münnich Ferenc, Gerő Ernő, Rajk László), akik 1919 után Szovjet-Oroszországba menekültek. 1956 után pedig, amikor nem lehetett az 1945–1948 közötti periódust előzménynek tekinteni, csak az 1948 utáni politikai diktatúrát, a „dicsőséges” 133 nap lett a kiindulópont. Ebben a történelmi szakaszban elsikkadt, hogy Babits már 1919 márciusában, *„Az igazi haza.” (Cikk a Szózatról)* című írásában megfogalmazta, hogy a haza elsősorban nem territoriális és küldetésstudatú, hanem a kultúrában és az egyén vállalásában megvalósuló és megnyilvánuló fogalom. A (szülő)föld mindenekelőtt emlék, nyelv, kultúra, vállalat: „Nem a föld maga szent, nem a föld a haza: a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság. Ami a földben szent: az az emberek emlékei.” Vagyis már az első világháborút lezáró békediktátum előtt hitet tett a küldetéses nemzetfogalom helyett a választáson alapuló nemzetfogalom mellett.

A független gondolkodású Babits ezzel a nézetével egyik politikai oldalnak sem tetszett és tetszhetett. Konstruáltak tehát számára és ellenében mindenféle történelmi-politikai-filozófiai ellentétpárokat, amelyeket azután áttettek a munkássága egészét meg- és elítélő szférába. Így hosszú ideig ő lett szinte az egyetlen, aki a maga teljességében, életével és életművével maradéktalanul soha nem volt elfogadható senki számára, sem politikai-ideológiai, sem irodalmi-irodalomtörténeti szempontból. Utóéletének fordulatait és hányattatásait Sipos Lajos könyvének a Babits-recepció történetét áttekintő záró tanulmányában (*„Mindig lesz benne felfedeznivaló”*) mindenre kiterjedő alaposággal feltárja és leírja.

A fordulatok és hányattatások legfőbb okául a különleges költői személyiséget és az egyes korszakok irodalompolitikai felfogását jelöli meg. A babitsi személyiséget – egy tekintélyes pszichológusokból álló kutatói csoport eredményei nyomán – úgy jellemzi, hogy „koraérett, tehetségzféraspecifikus, különbözni vágyó, szorongásos, önmagában és alkotásainak értékében végig kételkedő személyiség volt. »Typus melancholikus«, a tellenbachi tipológia szerint, akinek életében legalább négy alkalommal 2-4 hónapig tartó, spontán gyógyuló súlyos (major) depressziós epizódja volt, »a major depressziós epizódok között élete jelentős részében hosszabb ideig tartó enyhe depresszió (disztímia) állt fenn«” (NÉMETH Attila, RIHMER Zoltán, HARMATI Lídia, *Babits Mihály pszichopatológiája = „...kínok és álmok közt...”, Czeizel Endre, Gyenes György, Haraszi Lídia, Németh Attila, Rihmer Zoltán, Sipos Lajos, Szállási Árpád Babitsról*, szerk. SIPÓS Lajos, Akadémiai, Budapest, 2004, 227–284.).

A megmutatkozni vágyás és az elrejtőzés, a vezetői-szószólói szerep vállalása és a háritás-elnémulás kettőssége, az önmagában és a teljesítményében való folytonos kételkedés a magyarázata annak, hogy noha Babits költészetének sok meghatározó darabja már 1903-tól készen van – barátai, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső minden unszolása ellenére –, valójában csak 1908-ban, *A Holnap*-antológiában lép a nagyközönség elé, s akkor sem önálló kötettel. A tehetség elvesztésének, a művek elapadásának réme egész élete során foglalkoztatja. Ezt az alapélményét – a mesedráma áttételes műformáján keresztül – már 1911-ben feldolgozza *A második Énekben*, de – nyilvánvalóan a mondandó túlzottnak tartott személyessége miatt – csupán rövid részletének megjelentetéséhez járul hozzá a Nyugatban, a mű teljes megjelenésére – felesége, Török Sophie gondozásában és előszavával – csak halála után, 1942-ben kerülhet sor. Az egyértelmű önérték, ugyanakkor a szerzői értékkeléte közötti ellentmondás kétségtelenül megnehezíti, és könnyen tévútra viheti a babitsi munkásság valódi és hiteles befogadását és megítélését. Sipos Lajos egyik fő törekvése, hogy életnek és életműnek ezt az alapvető ellentmondását feloldja. Ez készíti arra, hogy lassan fél évszázadon át (!) mindent elkövessen annak érdekében, hogy a babitsi élet és életmű a maga teljességében

megmutatkozhat az olvasói és a szakmai közönség előtt. Célja: szolgálat. Az (ön)-érték szolgálata. Ez az egyedül tisztességes és minden elismerést megérdemlő kutatói hozzáállás!

Sipos Lajos soha nem kérkedik az érdemeivel, és soha nem tolakszik választott mestere elé. Maga is rejtőzködő alkat. Az általa vezetett Babits Kutatócsoport eredményeit mindössze egyetlen aprócska lábjegyzetben említi meg, így: „itt megjelent *A gólyakalifa* és a *Kártyavár* kritikai kiadása (1997), a *Timár Virgil fia* (2001), az *Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom* (2002), a *Halálfiú I–II.* (2006), a *Drámák* (2003), 1998-tól 2008-ig a levelezés hat kötete – az 1890 és 1916 közötti anyagokkal –, a Babits Könyvtár tizenhárom és a Babits Kiskönyvtár négy kötete”. Mostani tanulmánykötete saját Babits-kutatásainak foglalata, ha tetszik, ez az ő magán-Babits Könyvtára. Külön fejezetben adja közre *A lírikus Babitsról*, külön *A prózáiról Babitsról* és *A Babits-recepcióról* az elmúlt évek során készített tanulmányait, de valójában minden írása közvetve vagy közvetlenül Babitsról, pontosabban az ő Babits-hoz fűződő személyes viszonyáról szól. Magán-irodalomtörténete egyközpon-tú, csúnya szakszóval szólva: finitista, tehát a vége felől meghatározott irodalomtörténet. A kiinduló-pont és a végpont nála minden esetben természetesen Babits. Itt minden és mindenki Babits éle-te és életműve – és természetesen a babitsi életet és életművet feltétlen önértéknek tekintő kutató – szempontjából tételeződik.

Sipos Lajos számára Babits Mihály kétségtelenül és megkérdőjelezhetetlenül a korszak legje-lentősebb személyisége. Ezért is keseríti el különösen a költő utóéletében tapasztalt fordulatok és hányattatások másik fő oka: az egyes korszakok irodalomfelfogásának végletessége. A legtöbb tá-madás a húszas évek végétől a Baumgarten Alapítvány kurátorsága miatt érte a költőt, különösen József Attila díjazásának állítólagos elmaradása miatt. A tények viszont azt mutatják, hogy József Attila 1933-ban azonnali segélyben részesült, 1934 végén, mindenkinél fiatalabban „kisdíjat” ka-pott, az 1936-os „nagydíjat” is (Kassák Lajossal együtt) neki szánták, s 1937 októberében már el-döntött tény volt, hogy 1938. január 18-án átveheti az évdíjat. Babits 1945 utáni megítélését még na-gyobb „recepciótörés”, „kényszerű befogadás-szünet” jellemezte, most már egyértelműen politikai, ideológiai és irodalompolitikai megfontolásoknak és elsősorban Lukács György, Révai József és Horváth Márton állásfoglalásainak köszönhetően. Babits teljes száműzését a magyar irodalmi tu-datból az utóbbi hirdette meg 1945. május 31-én a párt lapjában, a Szabad Népből megjelentetett cikkével (*Babits halotti maszkja*), amely cikk lényegében véve törölte a magyar irodalomból a teljes avantgárd hagyományt, a Nyugatot és annak utódait, az Újhold szerzőit, valamint a teljes Márai Sán-dor- és Németh László-életművet.

Sipos Lajos bemutatja azt is, hogy az évtizedek során azért némi erjedés is megfigyelhető volt Babits fogadtatástörténetében, köszönhetően elsőként Keresztury Dezső, Rónay György vagy Szauder József jó szándékú tanulmányainak és a bizonyos életszakaszokat és részterületeket érin-tő szakmunkáknak (J. Soltész Katalin: *Babits Mihály költői nyelve*, 1965; Éder Zoltán: *Babits a kated-rán*, 1966; Benedek Marcell: *Babits Mihály*, 1969). A hetvenes–nyolcvanas évek jórészt a szövegki-adás jegyében telik el a Babits-recepcióban. Ekkor indul meg (Belia György gondozásában) összes műveinek és *Beszélgetőfüzeteinek* tízkötetes sorozata és Téglás János szervezőmunkájával száznál több minikönyv hasonló kiadása. A szaktudományos áttörést Rába György tudományos igényű (rész)monográfiájának 1981-es megjelenése jelenti (*Babits Mihály költészete 1903–1920*). Ezt köve-tően – a költő születésének centenáriuma-hoz kapcsolódva – 1983-ban Laczkó András szerkeszté-sében megjelenik az egy évvel korábbi Babits-émlékkülés anyaga (*Babits Mihály vitája*), a Kelevéz Ág-nes által gondozott gyűjtemény (*Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára*), 1984-ben Nemes Nagy Ágnes Babits-könyve (*A hegyi költő*), vala-mint Németh G. Béla, illetve Csányi László átfogó munkája (*Babits, a szabadító*, 1987, illetve *Babits átváltozásai*, 1990). A kilencvenes években a Babits Kutatócsoport mellett működő másik két Ba-bits-műhely, a Petőfi Irodalmi Múzeum, illetve az MTA Irodalomtudományi Intézete adja közre a *Babits Mihály kéziratai és levelezése* című négykötetes katalógust (1993), illetve a *Babits Mihály bibli-ografiát* (1998). A kétségtelenül örvendetesen gyarapodó eredmények ellenére a recepció áttekin-tés készítőjének mégis az a benyomása, a Babitscsal kapcsolatos sztereotípiák mintha mit sem vál-toztak volna az elmúlt fél évszázadban.

Sipos Lajosnak nem lehet lelkifurdalása. Az elmúlt évtizedekben nála többet nagy valószínű-séggel senki sem tett Babits és életműve elismertetéséért. Munkatársaival közösen rengeteg új in-formációt feltárt, közel hatvan Babits-könyvet gondozott és jelentetett meg. Mostani kötetével pedig

több évtizedes tevékenységének összegezését készítette el. Babits felől újraolvasta a magyar irodalom történetének kivételes korszakát. S miközben láthatóan nagyon igyekezett mindvégig objektív maradni, könyvének lapjain egyre jobban és egyre világosabban láthatóvá vált: a magyar irodalom e kivételes korszakának valóban Babits Mihály és életműve állt a centrumában.

Meglepő módon Sipos Lajos kötetének egyik legbravúrosabb tanulmánya mégsem Babitsról szól, hanem Berda Józsefről (*Kifejezés vagy nyelv? Berda József szabadversei*), de ennek a választásnak a magyarázata csak később derül ki. A Berda-tanulmány elméleti hátterét Fernando Pessoa elméleti írása adja, amely *A lírai költészet négy fokozatát* különbözteti meg. A skála első fokát az ösztönös költő jelenti, aki jobbára egyhangú, még pontosabban: egy hangú verseket ír. A második fokozaton áll a nagyobb képzelőerővel bíró költő, akinek azonban még egyszínű, egynemű a stílusa. A harmadik fázist már inkább az intelligencia határozza meg, s a szerző általában elszemélytelenedve van jelen művében. Az utolsó fázisban az alkotó intellektusa és képzelőereje is meghatározóvá válik, „nemcsak átérzi, hanem át is éli azokat a lelkiállapotokat, melyeket közvetlenül nem tapasztalt meg”. A tanulmány szerzője irodalomtörténeti és verstani példák sorával, érzékletes módon írja le azt az utat, amelynek során az autodidakta költő, Berda József eljut a legszemélyesebb érzelmek közvetlen kifejezésétől a vegetatív létezés önértelmezésén és a naiv népi katolicizmus panteizmusán át a gondolat kifejező versek szabadságigényéig és a különféle ritmusformák váltogatásáig. Az ember először nem is érti, hogy ezt az irodalomtörténeti tényekkel és verselemzésekkel bőségesen alátámasztott – a címben vállalt feladatot messze túlteljesítő – dolgozatot vajon a tanulmánykötet összeállítója miért rejti el gondosan a Karinthy Frigyesről, Czóbel Minkáról, Kaffka Margitról vagy éppen Rónay György költészetértelmezéséről, Cs. Szabó László kisepikai formáiról és Tamkó Sirató Károly játékos verseiről szóló részportrék közé. Hamar világossá válik azonban, hogy az írás csak részlete egy átfogó munkának, amolyan mutatóvagy ízelítő a tanulmánykötettel párhuzamosan készülő „kritikai pályarajzból”.

A Berda Józsefről készített életrajz és pályakép nem véletlenül választja ezt a különleges műfaji meghatározást. Szerzője tudatosan kerülni kívánja a népszerű életrajzok felszínességét éppúgy, mint a tudósi monográfiák színtelenségét. Bőséges jegyzetapparátussal, eredeti és eddig lappangó dokumentumokkal és képanyaggal, feltűnően sok személyes közléssel alátámasztva igyekszik élvezhető, olvasható formában közel hozni az olvasóhoz Berda alakját és munkásságát. Igaza van. Maga az érintett is csak bólintana rá. Berda Józseftől és költészetétől mi sem áll távolabb, mint a mesterkéeltség vagy a dolgok túlbonyolítása.

A kritikai életrajz készítője abból a történetelméleti felfogásból indul ki, ez jelenti a könyvének elméleti alapját, hogy a posztmodern történettudomány nem ismeri el a történelem megismerhetőségét: azt állítja, a tényekből lehet narratívákat összeállítani, de ezek nem lehetnek a korszak leírásai. Ennek megfelelően három narratívát állít fel, s rak gondosan egymás mellé. Meggyőződése szerint a három narratíva együttesen képes – csak együttesen képes – az ember és a kor hiteles és árnyalt kifejezésére. A három narratíva közül az első, vagyis a kritikai pályarajz első szintje a költőt övező anekdotákból és történetekből szövődik. Ilyen anekdotákban és történetekben aztán a Berda-színhagyomány igencsak bővelkedik! Első versének 1922. decemberi megjelenését követően tudatosan a társadalmon kívüli költő státusát jelölte ki a maga számára. Egyre kopottabb és egyre zsírosabb kalapjában rótt a számára oly kedves városrész, Újpest utcáit a Kosztolányi Dezsőtől kapott elmaradhatatlan akatáskájával, amelyet „nemesi levelének” tekintett. Csak rövidnadrágban, turistabakancsban és „hóentrágerben” volt hajlandó közlekedni. Így utazott el Kodály Zoltánnal és feleségével, valamint az akkori vallás- és közoktatási miniszterrel, Keresztury Dezsővel Pécsre 1945-ben, vagy nem kis meglepetést keltve, a Magyar Írószövetség küldötteként Szófiába, 1957-ben. A helyi mesteremberek egymással versengve látták el cipővel, ruhával vagy kedvenc köménymagos kenyérrel. Egymást érték a pesti és vidéki ebéd- és vacsorameghívások, hol egy jó húslevesre, hol egy jó paprikáskrumplira vagy birkapaprikásra. A saját és a mások kéziratait, képzőművészeti alkotásait „cseppfolyósította”, azaz borra váltotta. Előszeretettel káromkodott, kihívó módon, trágáruul beszélt, kedvelt beszédtemáit a testiség és az anyagcsere témaköréből merítette, kilencvenegy versből álló *Fing-ciklus* megjelentetését tervezte. Mindeközben szorgalmasan írogatta verseit, verseskötetei megjelenését tervezgette, kiállításokra járt, s áhítattal tudott elámulni az élet legapróbb szépségein.

Kritikai pályarajzának írója szerint Berda József önazonosságát úgy éri el, hogy „két életet él egyszerre: egyet, melyet a *körülmények* kényszerítenek ki, s amiben a szegénység, a kiszolgáltatottság, az ebből fakadó, gyakran indokolt, többször indokolatlan »támadóállás« a meghatározó; a másik élet az *eszményi világ*, amelyben az értékhierarchia csúcán a költészetben, a zenében, a képzőművészetben (és a természeti szépben) megjelenő esztétikai érték áll, ezzel értékegyenlőségben az emberség, a tiszta erkölcs, a gyengédség, a szeretet jelenik meg”. A különféle történetekből, gesztusokból és mendemondákból építkező személyiségét mindenekelőtt a kettős identitás jellemzi.

Sipos Lajos kritikai pályarajzának második szintjét vagy narratíváját a költő hagyatékában fennmaradt két önéletrajz jelenti. Az első 1931-ben készült, s még címe sincsen, a másik, az *Önéletrajzom* című 1948-ban íródott, de csak három évvel a halála után, 1969. szeptember 28-án jelent meg a Népszabadságban. A két önéletrajzban „a maga belső törvényei szerint élő költő embereszménye és a maga esztétikai gondolkodása szerint alkotó költő-ideálja jelenik meg. Kassák Lajos ezt a választást magára vonatkozóan az *autonóm ember* fogalmával és kívánalmával foglalta szavakba.” Magabiztosságát csak erősítette, műveltségbeli hiányosságainak sürgető pótlására készítette az a tény, hogy a harmincas évektől versei folyamatosan megjelentek a legkülönbélebb lapokban, többek között a Pesti Kurirban, a Széphalomban, a Literaturában, a Gondolatban, a székesfehérvári Várban, a Népszavában, a Protestáns Szemlében, az Újságban, a Független Szemlében, az Újpesti Naplóban és a kolozsvári Korunkban. Az évtized végére – négy elemista végzettsége és fizikai munkás előélete ellenére – beérkezett költőnek számított, ha a Nyugat körének legfeljebb csak a perifériáján helyezkedhetett is

el. Ez az egyszerre bent és kint is lenni kettős tudata, ez a költői értelemben vett újabb kettős identitás teszi ugyanakkor lehetővé a számára, hogy továbbra is a maga útját járja, ne csatlakozzék például az irodalmi elitnek az úgynevezett esztétika értékosztályát az etika értékosztályára való felváltásának kísérletéhez. „Nem ismerte olyan alaposan a magyar irodalomtörténetet – bizonyítja meggyőző erővel a kritikai pályarajz szerzője –, hogy a 19–20. század fordulóján hatalmi pozícióban volt »etikai értékosztály« változatait értelmezhetné volna a maga számára, mondjuk, Szabolcska Mihályt, Pósa Lajost, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság alkotóit. De nem ismerte a Nyugat szerzőinek eszményváltását sem az első világháború alatt, melynek eredményeként Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi, Móricz, mindenekelőtt maga Babits az etika felé fordult.”

Végezetül Sipos Lajos Berda-könyvének harmadik szintjét vagy narratíváját – az általa feltárt és először itt látható és olvasható kéziratok és különféle dokumentumok segítségével – az jelenti, hogy megpróbál egy átfogó olvasatot adni a költőről, belehelyezve őt a korszakba, a szintén autodidakta Kassák Lajos, Szabó Pál, Sinka István világába, megpróbálja a maga szabta rendbe foglalni mindazt, amit az azóta felhalmozott irodalomtörténeti-esztétikai-filozófiai-verstani ismeretek alapján róla tudni érdemes. Könyvét azonban ő sem zárhatja másképpen, mint Rónay György emlékező szavaival: „Akik látták őt Tamási Áron temetésén (1966. május 28-án a Farkasréti temető ravatalozójában, az író budapesti búcsúztatásán), megdöbbenően nézték tétován ide-oda ténfergő alakját, gyűrött, széteső arcát, ezt a nagydarab, riadt szenvedést a közismert szürke kalap árnyékában. Elveszette kóborolt a tömegben, mint aki sehol nem leli helyét; botját megemelve néha olyan mozdulatot tett, mint a vakok. Az egykori »kemény legényt« szemlato mást kezdte már legyőzni »nagyra nőtt verekedéseiben« a halál.”

Sipos Lajos két könyvéből mindent megtudhat az olvasó Babits Mihályról és Berda Józsefről. Szakmai szemmel meg egyenesen lenyűgöző látni azt, hogy bizonyos tudás és tapasztalat birtokában milyen könnyedén és magától értetődő módon is lehet művelni azt a mesterséget, amelyet irodalomtudománynak vagy kritikáirásnak nevezünk. (Savaria University Press; *Cédrus Alapítvány–Napkút*, 2016)

